

Nr 103

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

1135 - 318

Ampt Epe

Nr 103 – juli 1993

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden
van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap *f* 22,50 per jaar

Bestuur:

Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455

Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1304

Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579

Leden: M. Endendijk
J. C. Kreffer

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Voorwoord

Ter gelegenheid van het uitkomen van het 100ste nummer van Ampt Epe hebben wij een oproep gedaan om eens de pen ter hand te nemen en iets te schrijven over „vroeger”. Ook boden wij de gelegenheid om het verhaal te vertellen aan iemand die het dan aan het papier zou toevertrouwen.

In dit voor u liggende nummer vindt u het resultaat. Zes mensen hebben gereageerd en wij vinden het prettig om deze verhalen te presenteren.

Wij hadden er ook een prijs aan verbonden. De jury, bestaande uit de heren H. Gossink en A. Vreugdenhil, was unaniem overtuigd dat het verhaal „De Prins Bernhardtoren” van C. Kleijn-Witteveen als beste uit de bus kwam.

Wij hopen dat iedereen geniet van de zes verhalen uit het nog niet zo verre verleden.

De Prins Bernhardtoren

C. Kleijn-Witteveen

Vertel eens wat over vroeger, bijvoorbeeld over de Prins Bernhardtoren, zei Ampt Epe in een folder. Daarmee voelde ik mij wel aangesproken, want mijn man had die toren gebouwd en samen hebben wij tot 1963 de toren, het restaurant, hotel en speeltuin gedreven. Het was op de Vlijtweg (de tegenwoordige Officiersweg) begonnen. Daar woonde ik bij mijn ouders vlakbij de molen „De Vlijt”, die eerst een korenmolen en later een houtzaagmolen was en omstreeks 1924 zijn wieken had verloren. Er is toen een uitkijktoren van gemaakt. Voor 10 cent mocht je naar boven.

Mijn man kwam oorspronkelijk uit Zaandijk en belandde via Delft in Epe als timmerman. Al heel snel begon hij voor zichzelf

Heerderweg (thans Hoofdstraat) bij kruising Vlijtweg en Officiersweg in Epe omstreeks 1903

een aannemingsbedrijf. Wij trouwden in 1932 en gingen ook aan de Vlijtweg wonen, met achter ons huis de timmermans-werkplaats. Ik herinner mij nog dat in dat jaar het „Hof van Gelre”, waarvan mijn man de bouw had aangenomen, werd opgeleverd. De heer en mevrouw Teune dreven het bedrijf. Toen mijn man daar aan de Vlijtweg zag hoe populair die uitkijktoren op de oude molen was zei hij: „Dat loopt daar goed, zoiets zouden wij ook moeten doen, een uitkijktoren bouwen met een ruimte voor koffie, thee en limonade”. Hij ging zitten tekenen, had duidelijke ideeën, maar kon ze niet volledig op papier krijgen. Geholpen door een neef in Groningen kwam er een prachtige bouwtekening van een toren met bedrijfs- en woonruimte. Voor ons huwelijk had mijn man een stuk grond gekocht aan de Dellenweg bij het Norelbos en daar zou de toren moeten komen. In 1937 werd met de bouw begonnen. In dat zelfde jaar trouwde Prinses Juliana met Prins Bernhard. Omdat er in Apeldoorn een Julianatoren was, wilden wij de

onze Prins Bernhardtoren noemen. Daar moest natuurlijk wel toestemming voor worden gevraagd en die kregen wij. Op 21 mei 1938 werd de toren geopend. In het Nieuws- en Advertentieblad voor Epe en Omstreken van 25 mei 1938 lezen wij: „Er was groote belangstelling, ondanks het winderige weer, dat het verblijf op de toren minder aangenaam maakte. Maar het schitterende uitzicht dat men boven van den toren heeft vergoedt veel. Wanneer men de bijna 100 treden heeft beklommen, hetgeen door de 5 ommegangen, waar men zoo nodig even kan uitblazen, zeer gemakkelijk wordt gemaakt, is men 20

meter boven de omgeving en kan men genieten van een prachtig panorama". Mijn man had alles gebouwd met de bedoeling om het te verkopen, maar uiteindelijk besloten wij er zelf te gaan wonen en werken. Al gauw kwam er buiten een wip en een schommel en na verloop van tijd was er een complete speeltuin. Tijdens de oorlog moest de naam verdwijnen en mijn man heeft er toen een plank overheen gespijkerd. De laatste oorlogswinter werd regelmatig school bij ons gehouden. De zesde klas van de Dorpsschool, waar onze dochter in zat, kreeg dan les omdat de school door de Duitsers was gevorderd en er van normale schoolgang geen sprake meer was. Ook de toren werd bezet. Wij konden wel in ons huis blijven en die winter trokken de heer en mevrouw Teune bij ons in, omdat het „Hof van Gelre" gevorderd was. Na de oorlog hebben wij tweemaal flink uitgebreid. Terwijl wij voorheen enkele kamers zonder pension verhuurden, hadden wij na de laatste verbouwing een hotel met 12 kamers. De speeltuin was erg populair bij de kinderen en veel Epenaren van nu, die boven de veertig zijn, zullen er wel een herinnering aan hebben. Er werden schoolreisjes naar de Prins Bernhardtoren gemaakt. De eerste drie klassen van de Wisselse school bijvoorbeeld deden dat jaren achtereen, evenals de Buurtvereniging Wissel-Tongeren. Op boerenwagens met paard, vaak ook versierd, trokken de kinderen en begeleiders naar de speeltuin. Voor kinderen in die tijd was het een groot vermaak en natuurlijk hoorde er een glaasje ranja bij. Dagjesmensen kwamen ook van verder weg, veel uit Zwolle en Kampen. Vakantiegasten waren er uit het hele land. Na 25 jaar viel het ons door allerlei omstandigheden zwaar om het bedrijf voort te zetten en in mei 1963 hielden wij ermee op. Wij zochten iemand die de zaak wilde pachten en voortzetten, en dat lukte ook wel, maar de eerste pachter wilde in de winter niet open blijven. De speeltuin werd voorgoed gesloten

en met wisselingen van huurders raakte alles steeds meer in verval. Uiteindelijk besloot mijn man in 1969 er een punt achter te zetten en de zaak af te breken. Het slopersbedrijf Mouw uit Garderen zorgde voor de afbraak op de toren na, die door het bedrijf J. Roeterdink uit Rijssen met springstof omver werd gehaald. De Torenweg doet nu alleen nog denken aan wat daar eens heeft gestaan.

Dit verhaal werd verteld aan J. C. Kreffer, die het opschreef. Foto's Gemeente-archief.

De zoon van een timmerman

Bertus van den Bremen

Iedere dinsdagmiddag kwam hij op de fiets van Epe naar de Tongerense school om de hoogste klassen daar een uur godsdienstonderwijs te geven. „Kurkesaosie” (catechisatie), noemden wij dat en vandaar dat mijnheer Holkeboer voor ons de „kurkeseermeester” was. Hij was een grote, stevig gebouwde man die zich zowel te voet als op de fiets, statig voortbewoog. Altijd keurig gekleed met een hoed op die hij alleen bij extreme hitte thuis liet. Mijnheer Holkeboer was in dienst van de „Grote Kerk” in Epe. Hij gaf godsdienstonderwijs op de openbare scholen in Epe maar daarnaast was hij ook koster, voorzanger en administrateur van de Diaconie. Met zijn vrouw beheerde hij de Gemeentewoning waarvan hij ook een gedeelte bewoonde. Het was wat je noemt „een late roeping”. Na eerst in het bedrijfsleven werkzaam te zijn geweest, had hij pas op latere leeftijd zijn bestemming in dit werk gevonden. Vaak vertelde hij dat zijn vader timmerman was geweest waarmee hij bij ons, gewild of ongewild, de associatie opwekte met die andere timmermanszoon, Jezus Christus.

Mijnheer Holdeboer liet niet over zich heenlopen; meestal had hij een lange stok naast zich liggen waarmee hij oproerige of onoplettende leerlingen tot de orde riep. Maar vaak hoefde hij dat niet te doen want hij had, misschien door zijn uitstraling, een natuurlijk overwicht. En bovendien kon hij prachtig en beeldend vertellen, wij hingen aan zijn lippen. Vooral de verhalen uit het Oude Testament kon hij treffend overbrengen. Hij stond met de hand aan de mond boven een denkbeeldige put „Jozef, ben je daar” te roepen en als hij als Mozes naar het water van de Rode Zee schreed, zagen wij het water wijken! Ook het oordeel van Salomo over het betwiste kind kon hij onnavolgbaar ten tonele voeren. Het ene ogenblik stond hij met geheven zwaard om het kind te delen, het volgende ogenblik was hij de jammerende

moeder die Salomo smeekt dit niet te doen. De aartsvaders in zijn verhalen komen nu nog bij mij over als oude wijze mannen die bij al hun goede en slechte daden, hun antenne konstant op God gericht hielden om af en toe eens te kunnen overleggen. Maar mijnheer Holkeboer behandelde met ons ook andere onderwerpen, zoals het geweten. Zijn uitleg hiervan vergeet ik nooit. Hij vertelde van een jongetje dat, alleen in de kamer, uit de suikerpot snoept. Erg lekker niemand heeft het gezien en toch voelt hij zich niet gerust. Hoe komt dat? Het geweten spreekt! Later hebben hooggeleerde dames en heren in hun colleges psychologie en filosofie geprobeerd met diepzinnige beschouwingen, mij de werking van het geweten uit te leggen. En als ik er dan zo hoog niet meer bij kon, dacht ik aan dat jongetje waarover mijnheer Holkeboer ons vertelde en ik snapte het! Iedere week kregen wij van hem een psalm of gezang op om de volgende les op te zeggen. Verschillende daarvan ken ik nu nog uit mijn hoofd en ik kan ze zelfs nog opdreunen op dezelfde onverstaanbare manier als wij destijds deden. Als het erg warm was, zo warm zelfs dat mijnheer Holkeboer zijn hoed niet op had, kregen wij buiten les van hem. Wij zaten dan achter de school op de spikhoop van Van Gortel en mijnheer Holkeboer op een stoel er voor.

Na mijnheer Holkeboer heeft nog een dominee, ongetwijfeld theologisch veel beter geschoold dan mijnheer Holkeboer, maar zonder enig pedagogisch inzicht, getracht mij godsdienstkennis bij te brengen. Gelukkig voor mij (en voor hem) zag hij zich genoodzaakt mij wegens wangedrag van de catechisatie te verwijderen.

De kiem door mijnheer Holkeboer gelegd, kon zich ongestoord ontwikkelen. En als ik nu, na bijna 70 jaar, weer eens zo'n bijbels verhaal opsla, denk ik aan mijnheer Holkeboer die op zijn onnavolgbare wijze mij deze kennis heeft bijgebracht. Bedankt zoon van een timmerman.

Werk op het land toen er nog geen trekkers waren

T. Brummel

Toen er nog geen trekkers waren werd al het werk op het land met de hand gedaan of met één of meer paarden. Dat is in twee regels gezegd maar het was wel een volslagen ander leven dan het boerenbestaan van vandaag. Het eerste waar ik aan denk zijn geluiden en beelden die je vanuit je kindertijd nog zijn bijgebleven. Op de Tongerense school bijvoorbeeld, in de klas bij meester Hendriks, hoorde je duidelijk wanneer er buiten op het land werd geploegd. Aan de ene kant van de weg was Berghuis bezig en aan de andere kant Hendrik van Gortel. Wat je dan hoorde waren de „kriesen” van die boeren wanneer zij aan het eind van een „vore” hun paarden lieten keren: „Hoearrgh!”, je kunt het eigenlijk niet opschrijven. Of tegen de tijd dat er gedorst werd, het geluid van de dorsmachine vanuit de richting Wissel, dat hoorde je elke dag dichterbij komen. En wat beelden betreft. Daarvan zie ik nog duidelijk voor me de karren hout met paard ervoor langs de Tongerense weg, als er een houtverkoop was geweest. Ik praat over de tijd tussen 1930 en 1950, voordat de mechanisatie ook in deze buurt algemeen was geworden. Het was de tijd van de gemengde bedrijven. Men hield koeien en verbouwde rogge, haver, gerst, bieten en aardappelen. Het waren geen grote bedrijven. Als ik over het werk ga vertellen wil ik niet zeggen dat iedereen het zo deed. Er waren natuurlijk verschillen, maar er valt toch wel een gemiddeld beeld te schetsen. In het voor- of najaar, vóór het ploegen, werd stalmest over het land gereden. Met de mesthaak werd mest van de kar getrokken, zodat er om de 6 à 7 meter een hoopje lag dat later moest worden verspreid. Op het

grasland werd het zo fijn mogelijk verspreid, op het bouwland, waar het werd ondergeploegd, kon het wat grover. In kleistreken moest het ploegen voor de winter gebeuren, maar op onze zandgronden kon het in voor- en najaar. Er werd met één schaar geploegd en meestal stonden er twee paarden voor. Zaaïen werd breedwerpig met de hand gedaan en de enige keer dat er daarna nog over het land werd gegaan, was om bij de rogge kalkstikstof te strooien tegen de korenbloemen. Die waren het belangrijkste „onkruid” in de rogge. Verder werden er geen bestrijdingsmiddelen gebruikt. De N.V. Tongeren had ook een zaaimachine, die de boeren konden lenen en die door een paard werd getrokken. Dat apparaat was niet erg populair, want het zaad viel te veel op rijen, waarin fazanten al gauw hun slag sloegen. Het grasland werd met de zeis gemaaid, later kwam de maaibalk, die door twee paarden werd getrokken; je moest daar goed mee uit kijken, want hij kon nog al eens

Gras maaien met de zeis; Tiemen Brummel en Gait van Essen.

Haver maaien: Dirk en Gerrit Brummel. Het donkere paard is van Jan Vosselman.

verstopt raken. Het hooi werd met de vork gekeerd, losgeschud, met de hooihark bij elkaar geharkt en daarna aan „oppers” gezet, waarna het op de wagen werd geladen. Later werden een vorkjesschudder en een hooihark achter een paard getrokken. Het laden op de ouderwetse wagens was een kunst. Als de wagen hoog opgeladen was, het hooi vastgetrokken met de wezeboom en de buitenkant afgeharkt, dan kon de boer er tevreden omheen lopen: „Die zit er netjes op”. Dat mooie werk bleef maar kort bestaan, want bij de schuur of berg gekomen ging het er weer af. Half juli was de rogge rijp, daarna kwam de haver. Dagelijks moest er natuurlijk eerst worden gemolken - daarvoor stond men half 5 à 5 uur op - maar daarna kon de boer, eventueel met een zoon of een knecht, gaan maaien. Dat deed je met de „zicht” en de „pikhoak”. Net zoals het gras, werd later de rogge of haver ook

met een maaibalk achter twee paarden gemaaid. Er zat dan een aflegapparaat op. Na de middag kwam de vrouw helpen „garven” te binden waarna, vaak nog 's-avonds na het melken, de „garven” aan „gasten” werden gezet (rogge 8, haver 6 aan een gast om te drogen. Als het weer meezat waren ze na een week droog en werden dan met paard en wagen uit het land gehaald om bij de boerderij op de hooiberg en anders „aan een miete” te worden opgeslagen. Bij het laatste moesten de garven afhankelijk worden gestouwd, zodat het regenwater er af kon lopen. Het stoppelveld van de rogge werd ondiep geploegd en dan werden er stoppelknollen op gezaaid. Die knollen werden meest aan de koeien gevoerd als ze net op stal stonden voordat de winter begon. Meestal tussen het aardappelen en bieten rooien werd er gedorst. Ik vertelde al hoe je dag na dag die dorsmachine dichterbij hoorde komen. Als het zover was dat ze bij jou kwamen, dan werd het een gezellig samenzijn van verschillende burens die kwamen helpen. Vooral in het begin, toen het stro met de hand werd gebonden, was dat hard nodig. Later gebeurde het binden machinaal en nog later werden er balen geperst. Afhankelijk van de grootte van het bedrijf duurde het een halve dag tot twee dagen en dan verplaatste de dorsmachine zich naar één van de burens, waar je dan weer met z'n allen aan het werk ging. Nu moesten de bieten nog worden gerooid en net als de aardappelen werden die ingekuuld. Vaak werd voor het afdekken blad gebruikt, dat uit het bos werd gehaald. Met de bosbaas werd dan afgesproken waar je het zou weghalen. Wat ik voor het werk van het paard beslist nog moet noemen is de rosmolen. Op de Willemshoeve was er een. Buiten liep het paard rond aan een boom, die een as ronddraaide, waarmee de hakselmachine werd aangedreven. Daarmee werd stro fijn gemaakt (gehakseld) waarna het met voederbieten werd gemengd tot „soppe” voor de koeien. Niet alle boeren hadden één of meerdere paarden en wanneer je geen paard had dan deed een

Aardappels rooien: v.l.n.r. Gerritje Brummel-Pannekoek, Jan Pannekoek, Jannes Broekhuis en Dirk Brummel.

„peerdeboer” of „sleper” het werk. Wie één paard had deed wel samen met een ander, wanneer er met twee paarden moest worden gewerkt. In de loop van de jaren vijftig veranderde het snel; niet alleen verdwenen de paarden om plaats te maken voor de trekker, het gemengde bedrijf werd langzamerhand uitsluitend veebedrijf. Zoals veel eerder al de boekweit van de velden was verdwenen, was het nu afgelopen met de rogge, haver en gerst. Nu zie ik nog wel eens twee paarden in het bos werken wanneer er wordt gedund. Omdat een trekker in zo'n bos niet kan werken of er te veel zou vernielen, trekken de paarden de stammen er uit.

Dit verhaal werd verteld aan J. C. Kreffer, die het opschreef. De foto's werden beschikbaar gesteld door mevrouw M. G. Brummel-Roseboom en de heer T. Brummel.

Een begrafenis op het platteland in oorlogstijd

(Anecdotisch en historisch)

Sylvestra

Tante was overleden. Zij was al op jaren en niet zo geliefd door ons. Tóch gingen wij, mijn vader, mijn broer en ik naar haar begrafenis om haar de laatste eer te bewijzen. Tante woonde niet in Epe, maar in Olst, dus aan de overkant van de rivier. Wij moesten ons dus daarheen begeven. Dit lijkt eenvoudig, maar in de oorlogstijd was dat niet zo. Wij hadden namelijk geen fietsen, althans geen fietsbanden meer! Mijn vader echter was een behoudend en zeer zuinig man, hetgeen in deze tijd grote voordelen opleverde! Hij deed nooit iets weg, ruimde nooit iets op en bewaarde letterlijk alles! In de tijd toen er nog geen auto's waren, verplaatste hij zich in een zogenaamde brik met een snel paardje er voor. Toen hij in het bezit van een motorvoertuig kwam, deed hij deze brik niet van de hand. Nee, hij liet het ding gewoon buiten onder een afdak staan! Kippen gebruikten het als schuilplaats tegen regenbuien, katten brachten er hun jongen in groot! Deze brik nu, opgeknapt en opnieuw gelakt, bracht ons in de recente oorlogsjaren overal naar toe. Helaas nu getrokken door een dik Belgisch paard, „Olde Gait” geheten, dat ook landbouwwerk verrichtte en een zeer trage gang had! In dit vihikel gingen wij dus ook naar tantes begrafenis. Juist toen wij erin wilden stappen, kwam een neef van vader er aan om ook mee te rijden. Een zeer corpulente heer, die bij het instappen de brik naar één kant deed overhellen! Zijn hoge hoed, verpakt in een ovale doos, zette hij als een dierbaar bezit tussen zijn knieën! Aldus gingen wij op weg, op de veerpont over de IJssel en waren na anderhalf uur in Olst dat slechts 8 kilometer van Epe gelegen was! Tantes zoon begroette mijn broer en mij enigszins verbaasd waaruit wij snel concludeer-

den, dat hij op onze komst niet gerekend had en hij nu met ons in zijn maag zat, gezien de plaatsruimte! Men liet ons in de voorkamer, waarvan de luiken gesloten waren. Een oud gebruik, de luiken noemt men ook wel „vensters”. Mijn broer en ik schaarden ons aan een tafeltje bij de doktersvrouw en een verre achternicht. Mijn broer mocht daar eigenlijk niet zitten. Volgens een ongeschreven wet hoorden bij deze gelegenheid, evenals bij feestjes en verjaarsvisites, mannen en vrouwen gescheiden te zitten! Men presenteerde koffie met koek, daar de meeste mensen, evenals vroeger het geval was, al lange tijd onderweg geweest waren. Ondertussen voerden wij met onze tafelgenoten een werkelijk aardig gesprek. De overige aanwezigen zaten teneer met sombere gezichten, zoals gepast was. Enkelen keken geërgerd onze kant op! Opeens werden de aanwezigen twee aan twee afgeroepen om zich, alweer in een brikje gezeten, naar de begraafplaats te begeven. Mijn broer en ik werden als laatsten in dominee's brikje geperst! Toen de eigenlijke begrafenis was afgelopen, zetten wij ons aan het „groevenmaal”. De luiken in de kamer waren nu geopend. De mensen voelden zich kennelijk opgelucht! Men mocht nog wel niet vrolijk zijn, maar er was toch geen verplichting meer zo somber neer te zitten. Andere onderwerpen dan tante en haar leven mochten weer besproken worden. Vaders neef liet het zich zoals gewoonlijk goed smaken en vroeg ieder dienstertje hem toch vooral niet te vergeten met belegde broodjes en koffie-surrogaat! Allengs konden de mensen dan toch weer vertrekken. Toen enige lieden al weg waren, stond ook mijn vader op. Daar het ondertussen was gaan regenen, leek de paraplu-bak wel een grabbelton. Ieder pakte er snel een regenscherm uit, zonder er op te letten of het wel zijn eigendom was! Thuisgekomen constateerde mijn vader met voldoening, dat de paraplu, die hij had meegenomen beter en groter was

dan de zijne... Wij stapten weer in ons voertuig. Oom borg zijn „hoge zijden” zorgvuldig in de daar voor bestemde doos tot de volgende gelegenheid, hetzij begrafenis, hetzij bruiloft, want de uitersten liggen in dit leven nu eenmaal dicht bij elkaar! Nauwelijks waren wij de rivier weer per pont overgestoken, richting Epe, of wij hoorden en zagen vliegtuigen, die laag over het landschap scheerden. Daarna zagen wij ze in de verte iets bombarderen, waarschijnlijk de brug over de IJssel bij Deventer. Ik was er van overtuigd, dat hun volgende doelwit ons brikje zou zijn en wilde uitstappen om mij ergens te verbergen. Vader hield mij echter tegen, zeggende: „Ons kan niets meer gebeuren, want ze zijn hun „eieren” immers kwijt! Zo schommelden wij langzaam voort en bereikten pas tegen de avond ons huis weer. Mijn vader ontdeed zich onmiddellijk van zijn begrafenis-kleren. Mijn broer en ik echter brachten de verdere avond, in stemmig zwart gekleed, door, zorgeloos als wij waren omtrent eventuele kreukels en slijtage in ons „goeie goed”!
Niemand dacht meer aan tante...

De vrouw op de boerderij

A. Leurink-van Vembde

Toen ik (de schrijver) het verhaal van de heer T. Brummel had opgeschreven, vond ik dat het werk van de vrouw op de boerderij ook wel eens belicht mocht worden. Mevrouw Leurink had mij al eens wat verhalen „van vroeger” verteld en aan haar vroeg ik om over het leven op de boerderij te vertellen. Hier volgt haar verhaal.

Hoewel het er bij de wat grotere boeren vaak net zo toe ging als ik ga beschrijven, vertel ik over het leven op een kleine boerderij, het bedrijf van een „keuterboer”. Voor meisjes die met een jonge boer trouwden was het leven en werken op een boerderij gewoonlijk niet vreemd, omdat de meesten boerendochters waren, die al in het bedrijf van hun ouders hadden meegewerkt. In veel gevallen gingen het jonge stel bij zijn ouders op de boerderij wonen. Er werd dan binnenshuis wat verbouwd, waarbij er wel een doorgang bleef. Of als het kon, werd er uitgebouwd en dan hadden ze zelf een uitgang naar buiten. Nu praat ik over de tijd 1930 tot 1950. Vroeg opstaan, dat hoorde bij die tijd. Half vijf of vijf uur was normaal en dat was ook nodig, want om half acht kwam de melkrijder langs, die de melk naar Gelria in Zuuk bracht. Je kon die man niet laten wachten. Bij de grote boer gingen de meiden en knechten melken. Later toen er minder hulp was ging de boer ook mee. De boerin maakte intussen het eten klaar. Bij de kleine boer hielp de vrouw met melken en in de zomerdag gebeurde het vaak dat de boer eerst nog een stuk gras ging maaien. Na het melken moest de boerin het eten klaarmaken, terwijl de boer de koeien voerde. In mijn kindertijd aten wij karnemelksepap met bruine bonen en na de slacht in november was dat balkenbrij. Als je dat woord noemt

dan trekken mensen die het niet kennen al bij voorbaat een vies gezicht, maar voor ons was het een lekkernij. Maag en lever van een varken werden gekookt met spek, boekweit en meel. Dat gaf een stijve massa die aan plakken werd gesneden en die plakken werden gebakken. Wat aten wij vroeger toch gezond! In de winter ging de boer na het eten naar de stal om af te mesten en de vrouw deed het huiswerk. In de loop van de ochtend kwamen de melkbussen „vuil” terug van de fabriek en werden samen met het melkgerei schoongemaakt. 's Ochtends moest er ook worden gekookt, want om 12 uur werd er warm gegeten. Het middageten bestond uit veel aardappelen en mijn moeder zei dan ook: „groente wat, aardappelen zat”. Nu is het vaak andersom. Aan groenten werd er gegeten wat er voor de tijd van het jaar was. 's Zomers: spinazie, peulen, doperwtjes, worteltjes, rode bieten en sla. Dat kwam allemaal uit de moestuin, waar de vrouw voor zorgde. De sla werd

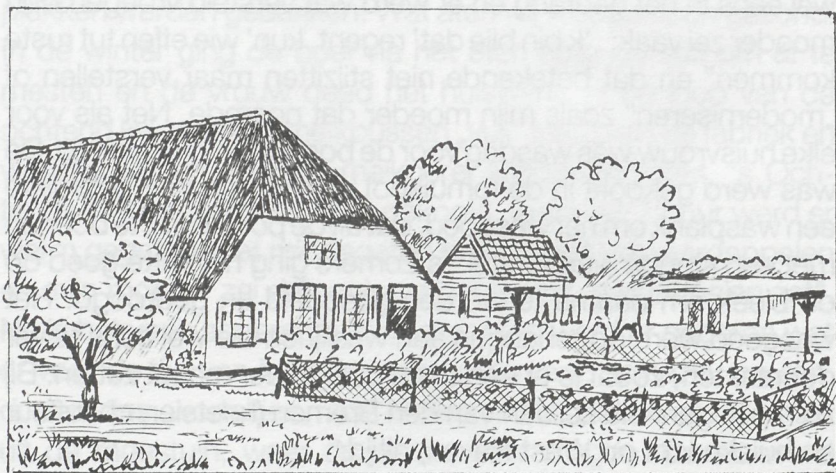

gegeten met karnemelksaus (karnemelksnat), uitgebakken spek en natuurlijk aardappelen. Kruudmoes werd ook veel gegeten. De ingrediënten hiervan zijn: karnemelk, gort, rozijnen, worst, mager spek, kervel en stroop. Voor de winter werd er veel in het zout ingemaakt: zuurkool, snijbonen en boontjes. Het vlees was van eigen slacht en werd meestal gekookt; lekkere jus kreeg je daar niet van, maar mijn moeder liet dan een stukje boter bruin worden en bluste dat met het afgegoten water van de gekookte aardappelen. In de zomer werkte de vrouw zowel 's ochtends als 's middags tussen haar andere werk door nog wel een paar uur op het land om te helpen bij het hooien, garven binden of aardappelen rapen. En dan moest zij natuurlijk voor de koffie en thee zorgen. Als er dicht bij huis werd gewerkt werd die thuis gedronken, anders werd het op het land gebracht. Later als het vee weer op stal stond werden er nog knollen geplukt en bieten gerooid. Voor zover ik mij kan herinneren werd er bijna nergens meer gekarnd. Mijn moeder had nog een karnmachine, die in de oorlog werd verzegeld om te voorkomen dat wij boter zouden maken. Dat gebeurde toch wel in een melkbus, waarin een ronde plaat met gaatjes door een stok of staaf op en neer werd bewogen. Verstelwerk kwam wel eens in het gedrang en er werd wat versteld vroeger! Mijn moeder zei vaak: „'k bin blie dat' regent, kun' wie effen tut ruste kommen” en dat betekende niet stilzitten maar verstellen of „moderniseren” zoals mijn moeder dat noemde. Net als voor elke huisvrouw was wasdag voor de boerin een drukke dag. De was werd gekookt in de fornuispot en mijn moeder gebruikte een wasplank om het wasgoed, dat uit de pot kwam, te boenen met een stugge wasborstel. 's Zomers ging het witte goed op de bleek om daarna te worden gespoeld en gedroogd. Het wasgoed werd opgehangen aan waslijnen die wel eens te ver doorzakten, zodat je er een extra paal onder moest zetten. Bij zo'n gelegenheid zei Jan van den Bremen (koetsier, chauffeur en huisknecht op West Raven) altijd:

Hoog, omhoog, de was naar boven,
hier beneden droogt het niet.

Eerst de hemden, dan de broeken
en dan de baaien rok van Griet.

Als er een baby op komst was kwam er een moment waarop de vrouw het wat rustiger aan moest doen. Bij de bevalling hielp een baker, die daarna 's morgens en 's avonds moeder en kind kwam verzorgen. Voor verdere hulp was er meestal wel een familielid of de ouders die er naast woonden. De vrouw werd natuurlijk verwend. De buren kwamen met versterkende en lekkere hapjes zoals soep of rijst met pruimen. Ook kreeg men veel krentebrood. Was de vrouw weer helemaal opgeknapt en alles goed met het kind, dan werden de buurvrouwen uitgenodigd op kraamvisite te komen. Er werd koffie geschonken met wat lekkers, daarna een drankje (boerenjongens waren altijd zeer gewild) of een advokaatje. Dan ging het kind van hand tot hand want het werd uitvoerig bekeken. Daarna weer koffie met krentebrood, besmeerd met boter en dan ging iedereen vol-daan naar huis. Geleidelijk aan ging het leven weer zijn gewone gang en nam de vrouw haar deel in het werk op de boerderij weer op zich.

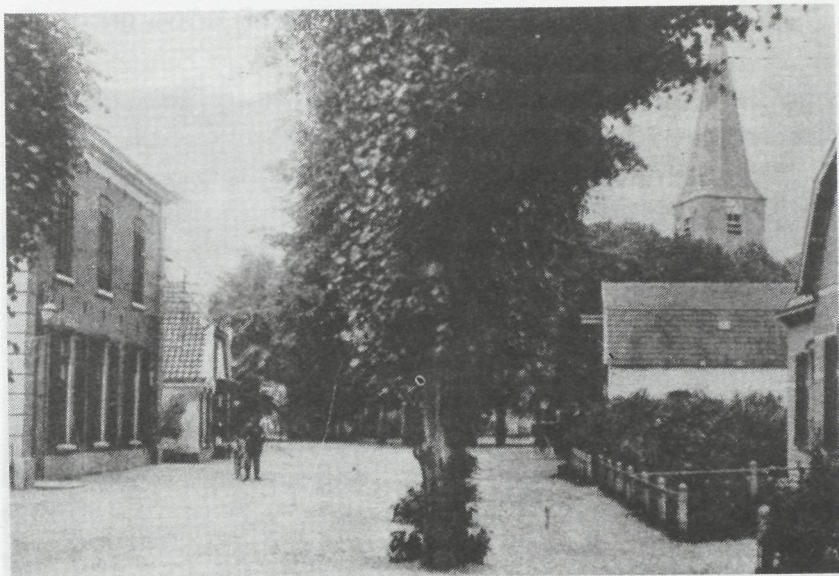

Toen Epe nog Epe was

Emmy Bijleveld

Het is woensdag, marktdag. Heel wat mensen zijn al vroeg van huis gegaan om een plekje voor hun auto te zoeken in de buurt van de markt. Ook ik behoor tot diegenen. Gelukkig vind ik een plaatsje tegenover de leeszaal bij een leegstaande villa. Was daarin vroeger niet het postkantoor? Peinzend loop ik door. Je ruikt van verre de geur van enkele kraampjes van de markt: Vietnamese loempia's en Amerikaanse hot-dogs, de hedendaagse maagvullers.

Eerst wil ik naar de markt, maar ik verander van gedachten. Het ziet er gezellig uit bij de „Posthoorn” van oudsher een bekend café. Op het terras gezeten bestel ik koffie. Wat een verkeer rijdt er langs en wat een stank van al die auto's, wachtend voor het

Hoofdstraat in Epe omstreeks 1905; links het oude postkantoor; rechts de toren van de grote Kerk.

stoplicht. „Dat was vroeger wel anders” maak ik mij met moeite verstaanbaar, als de ober mij m'n koffie brengt. „Och, wat zal ik U zeggen”, zegt de man. „Vroeger ja, vroeger, toen Epe nog Epe was met z'n koetsen en z'n villa's. Vragend kijk ik hem aan als hij de koffie voor mij neerzet en meteen afrekent. Het koekje is op de grond gevallen, maar dat heeft de ober niet gemerkt. Hij zucht eens diep er terwijl hij naar een ander tafeltje loopt, mompelt hij nog iets over al die „klere-herrie”. Luid toeterend komt een auto voorbij. Kennelijk een bekende, want de ober steekt een hand op en roept mij over z'n schouder toe: „Kijk, dat bedoel ik nou”. Ik begrijp hem niet... Genietend van de koffie denk ik over zijn woorden na. Wat is er dan zo anders? Ik denk na over de markt, het verkeer, oude villa's en besluit overal eens te gaan kijken. Ik reken af, wens de ober een prettige dag verder en loop bij de „Posthoorn” de hoek om. Van drie kanten denderen vrachtwagens over de Hoofdstraat.

Apeldoornseweg thans Hoofdstraat in Epe gezien vanaf richting Apeldoorn omstreeks 1904; links de Dorpsbeek.

Hoofdstraat in Epe omstreeks 1917; rechts de villa van dr P. Loeff en uitmonding van het Groenewegje.

Aan mijn linkerhand, meteen om de hoek is kledingzaak Wedo, eens speelgoedwinkel Beumer. Er naast 't Kruidvat de super drogist, waar eens de drogisterij en foto-zaak van Kuyters was. Hiernaast was vroeger de bekende garage van Rempt. Aan de ene kant de werkplaats, aan de andere kant de showroom met blinkende auto's. Jaarlijks werd de dag vóór Koninginnedag de showroom altijd ontruimd en aangeveegd, zodat daar op de dag zelf de kinderen van de eerste-, tweede- en derde klas van alle lagere scholen ná de optocht op wankele bankjes mochten gaan zitten om uit te rusten en om te worden gefêteerd op een poppenkastvoorstelling. Verzamelplaats voor de muziekvereniging en de optocht-opstelling was het marktplein, waar vandaan allereerst naar de burgemeester werd gemarcheerd om hem in alle vroegte een aubade te brengen: het Wilhelmus en het Gelders Volkslied. Al maandenlang was er door de

schooljeugd op die liederen gezwoegd; de tekst noch de melodie waren gemakkelijk! Na zijn dankwoord en een driewerf „Hoera” voor de Koningin ging de optocht pas echt beginnen; de kinderen liepen achter de muziek aan door de vele, vele straten van Epe om via garage Rempt, waar de „kleintjes” werden afgezet, de route te vervolgen richting het sportveld aan de Oenerweg. Daar werden wedstrijden in „kussen-slaan” en „zaklopen” voor de oudere jeugd gehouden. In gedachten zie ik nóg enkele tweede-klassertjes meelopen met een scheefgezakte feestmuts op hun blonde krullen en moe neerploffend na hun deel van de optocht op een bankje bij garage Rempt. „Waar blijft de tijd?”, vraag ik mij af. Op de plek van Rempt is iets anders gekomen: super-schoenenzaak Scapino heeft er zijn deuren geopend. En boven Scapino: appartementen. Ik loop door, steek dan over en sta voor Café Stern. Dat is bijna nog niets veranderd. Maar wat niet is, kan nog komen nietwaar? Dan loop ik terug naar het centrum. Opeens realiseer ik mij, dat hier op de hoek toch juwelier Schans was. Nu zie ik er Zeeman en... appartementen er boven. Wat een veranderingen allemaal! Ik steek de Emmastraat over. Waar is die ouderwetse villa de „Overtuin” gebleven? Wat ik nu zie is wéér een kledingzaak met appartementen erboven. ook schoenenzaak Vinke, een markant pand is verdwenen. Opeens herinner ik mij een andere optocht; een optocht naar de „Rozenhof”. Ook toen alle schoolkinderen in nette rijen achter de muziek aan de Hoofdstraat door, zelfs tot over het spoor! Over knarsend grind met aan weerskanten bedwelmende rozenperken tot aan het bordes, waar twee burgemeesters op deftige stoelen gezeten de schooljeugd welwillend opwachten. Burgemeester Diepenhorst ging Epe verlaten en burgemeester Renken volgde hem op. Zou de „Rozenhof” nog bestaan? Mijn nieuwsgierigheid is gewekt. Hoewel het nogal een eind lopen is, wil ik de „Rozenhof” nog wel eens zien. Ik loop verder de Hoofdstraat door langs de Hema, een banketbakker en een

herenkledingzaak en steek dan over en kijk het „Wapen van Epe” heeft plaats gemaakt voor enkele winkels, waaronder een... U raadt het al, een kleding-shop! Iets verderop de „Dertien-in-een-dozijn” winkel Blokker, waar ooit boekhandel Dalmolen gevestigd was. Nog een eindje doorlopend zie ik, dat ook Jonker's winkel in huishoudelijke artikelen is opgeheven. Nu is er een super-markt gekomen met een steegje ernaast. Even kijken wat er aan het eind te zien is... Links voor mij is een groot grauw gebouw: „Het Huis der Gemeente”, een deftiger woord voor gemeentehuis. Even binnen kijken. Dat valt tegen: ik zie een balie, één deur en een marmeren trap. Naar boven wil nog redelijk, maar loop je naar beneden dan breek je zo ongeveer je nek over al die treden: je ziet niet waar de ene trede eindigt en de andere begint! Alle treden zijn in dezelfde kleur. Heelheids sta ik al gauw weer buiten op het bordes met voor mij het marktplein en aan de overkant een hoog gebouw, de Lindenhove. Maar vroeger stond hier toch de Eierhal, een groot houten gebouw met een levendige handel in eieren, kippen en konijnen eens per week? De Eierhal had, voor zover ik mij dat herinner, aan de Parkwegzijde nog een klein houten aanbouwtje, het „clubhuis” van de Katholieke Padvinderij. Met dunne berkestammetjes was de naam „'t Krot” erop gespijkerd. Het clubhuis deed zijn naam alle eer aan, maar is uiteindelijk samen met de Eierhal roemloos ten onder gegaan. Door te weinig onderhoud verviel de hele houten handel in snel tempo tot een bouwval en werd uiteindelijk gesloopt. Niets stond toen de bouw van een nieuw gemeentehuis nog in de weg. Verder zijn er nog een koffieshop, twee supermarkten en enkele winkeltjes rondom te zien, tezamen de „Marktwand” geheten. Dan valt mijn oog op een prachtig kunstwerk: een bronzen uil met wijduitslaande vleugels landt op een paal. Schitterend! Ik sla rechtsaf, steek vervolgens schuin een parkeerplaats over en vervolg mijn weg richting „Rozenhof”. Helaas is het statige gebouw met zijn ronde balkon, 's zomers met prachtige rozen

begroeid, verdwenen. Er staat nu een service-flat. Ik keer mij om en loop terug. De spoorlijn is ook weg. Vandaar natuurlijk de snack-bar „Het verloren spoor”. Verder teruggaand richting het centrum kom ik bij een kruispunt. Er zijn stoplichten, een postkantoor en drie bankgebouwen. In een parkje erbij een schitterende beeldengroep. Ik ga verder terug langs de Katholieke kerk met een opvallende voorgevel in blauwe-, grijze- en witte kleuren boven de deuren. Ook de er naast gelegen apotheek is gemoderniseerd: veel glas siert de entree. Waar iets verderop de dorpsschool stond, is nu het V.V.V.-kantoor met veel parkeerruimte rondom. Wat is er enorm veel veranderd in Epe, onvoorstelbaar. Zeker aan mensen zoals ik, die vroeger in het dorp hebben gewoond en dan opeens na jaren van afwezigheid „hun” dorp weer eens willen zien, vallen al die veranderingen het meest op. Langs Huijssoon, nog een „oudje”, loop ik richting Grote kerk. Ook hier heeft de vernieu-

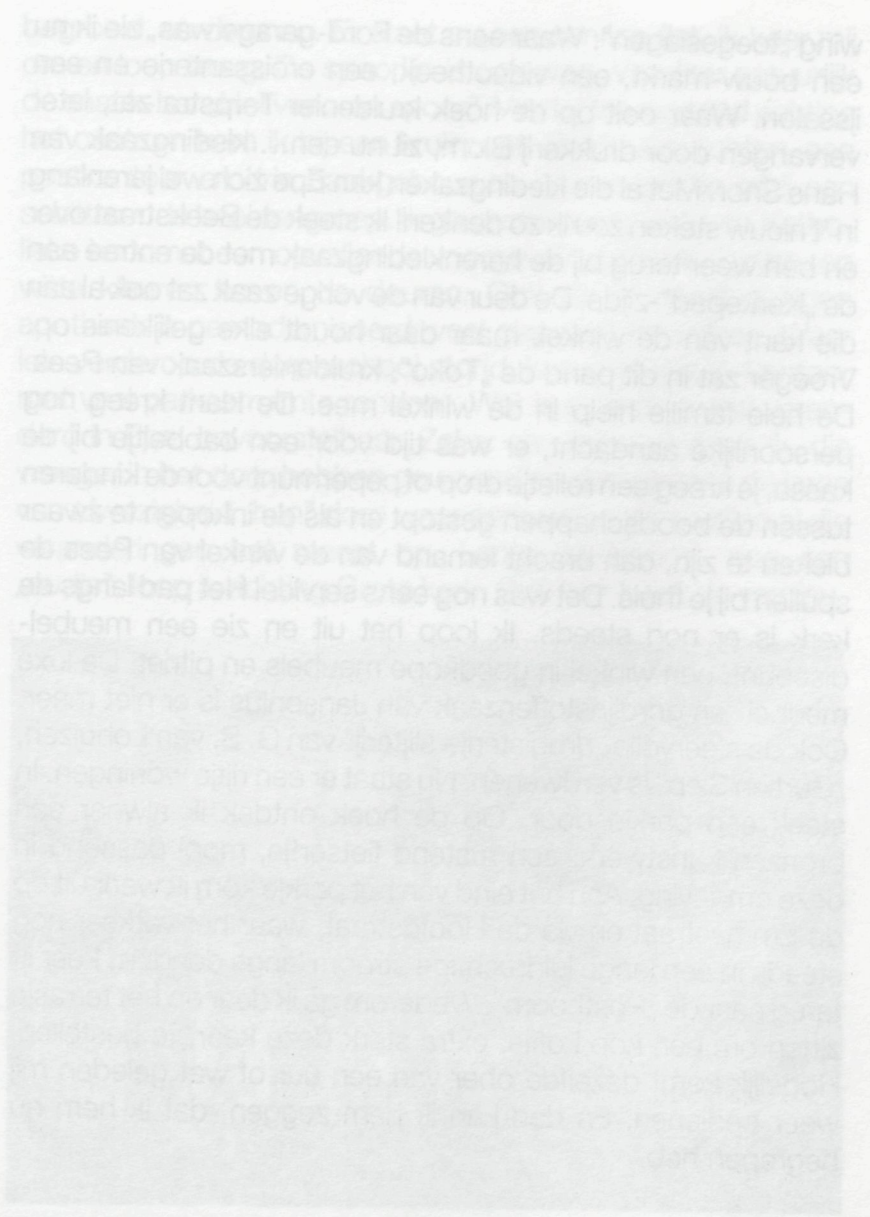
Veranda van hotel „Het Wapen van Epe” omstreeks 1920; links de toegangsweg naar de markt.

wing „toegeslagen”. Waar eens de Ford-garage was, zie ik nu een bouw-markt, een videotheek, een croissanterie en een ijssalon. Waar ooit op de hoek kruidenier Terpstra zat, later vervangen door drukkerij Blom, zit nu een... kledingzaak van Hans Snor. Met al die kledingzaken kan Epe zich wel jarenlang in 't nieuw steken zou ik zo denken! Ik steek de Beekstraat over en ben weer terug bij de herenkledingzaak met de entree aan de „Kerkepad”-zijde. De deur van de vorige zaak zat ook al aan die kant van de winkel, maar daar houdt elke gelijkenis op. Vroeger zat in dit pand de „Toko”, kruidenierszaak van Pees. De hele familie hielp in de winkel mee. De klant kreeg nog persoonlijke aandacht, er was tijd voor een babbeltje bij de kassa, je kreeg een rolletje drop of pepermunt voor de kinderen tussen de boodschappen gestopt en als de inkopen te zwaar bleken te zijn, dan bracht iemand van de winkel van Pees de spullen bij je thuis. Dat was nog eens service! Het pad langs de kerk is er nog steeds. Ik loop het uit en zie een meubel-discount, een winkel in goedkope meubels en pitriet. De luxe meubel- en gordijnstoffenzaak van Jansonius is er niet meer. Ook de sfeervolle „drogisterij - slijterij” van G. S. van Lohuizen, „Gurtien Siep” is verdwenen. Nu staat er een rijtje woningen. In steek een parkje door. Op de hoek ontdek ik alweer een bronzen kunstwerk: een rustend fietsertje, mooi passend in deze omgeving. Aan het eind van het parkje kom ik weer uit op de Emmastraat en via de Hoofdstraat, waar het verkeer nog steeds in één lange luidruchtige stroom langs dendert, keer ik terug naar de „Posthoorn”. Wederom ga ik daar op het terrasje zitten om een kop koffie, extra sterk deze keer, te bestellen. Hopelijk komt dezelfde ober van een uur of wat geleden mij weer bedienen. En dan kan ik hem zeggen, dat ik hem nú begrepen heb.

Waar Epe nog Epe was

door Emmy Bijleveld

Veranda van hotel „Het Wapen van Ede“ omstreeks 1880; links de toegangsweg naar de markt.

Inhoud

Voorwoord	1
De Prins Bernhardtoren door C. Kleijn-Witteveen	2
De zoon van een timmerman door B. van den Bremen	7
Werk op het land toen er nog geen trekkers waren door T. Brummel	9
Een begrafenis op het platteland in oorlogstijd door Sylvestra	14
De vrouw op de boerderij door A. Leurink-van Vembde	17
Toen Epe nog Epe was door Emmy Bijleveld	21

